

Marulić i laudationes urbium

Neven Jovanović
Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet
neven.jovanovic@ffzg.hr

Verzija za usmeno izlaganje
19. travnja 2010.

1 Uvod

Marulićev opis Splita obuhvaća devedesetak redaka, odnosno četiri pasusa djela *In epigrammata priscorum commentarius (Tumač uz natpise starih, 1503-1510)*. Opis je ujedno uvod u citiranje i tumačenje natpisa rimske Salone. Mada *In epigr.* još nije u cijelosti objavljeno, odlomak s opisom Splita tiskan je višekratno; posljednji put, zahvaljujući Bratislavu Lučinu i Marulianumu (2005), zajedno s opisom Splita Marulićeva suvremenika Frane Božičevića (nakon 1524) i opisom Dioklecijanove palače anonimnog autora iz *Splitske pjesmarice Trogirskoga kaptola* (kraj 16. st). Baš ovakvo okupljanje humanističkih opisa Splita navelo me da se zapitam: u kakvom je odnosu Marulićeva *laudatio urbis Spalati* prema ostalim pohvalama dalmatinskih gradova?

Dio ću odgovora iznijeti ovdje. Pošto prethodno ukratko predstavim nedavno sastavljenu zbirku pohvala istočnojadranskih gradova od Trsta do Skadra, razmotrit ću Marulićev opis Splita u kontekstu ostalih tekstova zbirke. U ovoj usmenoj verziji osvrnut ću se prvenstveno na kompoziciju Marulićeva teksta, te na aspekte Splita koje Marulić uočava i ističe. Na odgovarajućim ću mjestima upozoravati na paralele s ostalim tekstovima zbirke. Sve bi nam to moglo, u naknadnom razmišljanju, donijeti uvid u Marulićevo mjesto unutar tradicije samopoimanja, izgradnje identiteta, renesansnih gradova istočne obale Jadrana.

2 Laudationes urbium Dalmaticarum

Digitalna zbirka pod radnim naslovom *Laudationes urbium Dalmaticarum* okuplja latinske tekstove nastale tijekom tri i pol stoljeća -- točnije, između 1268 i 1608 -- koji hvale ili kritiziraju gradove istočnoga

Jadrana od Trsta do Skadra. Proznih tekstova u zbirci trenutačno ima 57, pjesničkih 40. Autora je 50. Hvaljeni su sljedeći gradovi i regije: Trst, Istra, Pula, Dalmacija, Zadar, Šibenik, Trogir, Split, Brač, Hvar, Korčula, Ston, Dubrovnik, Kotor, Skadar. Najviše je pohvala (31) upućeno Dubrovniku (četiri su nastale prije 1400); slijedi Split s devet tekstova, od kojih su tri napisana prije 1400. Dalmaciju u cijelosti opisuje -- i hvali -- šest djela, Istru tri (Flavio Biondo, Andrea Rapicio, Giovanni Battista Goineo).

Laudationes urbium Dalmaticarum uključuju poznatije pohvale (poput djela Tome Arhiđakona i Milecija, Michelea Marulla i Ilije Crijevića, Šižgorića, Paladija Fuska i Pribojevića, Filippa Diversija i Ivana Bolice), ali i tekstove koji su, bilo kod nas, bilo u svijetu, manje poznati. Takvi su recimo, paralelna pohvala Dubrovnika i Ankone Ciriaca Pizzicollija (1440), epigram o Splitu Raffaelea Zovenzonija (oko 1464), elegija o Trogiru Ivana Lipavića (oko 1465), ep *Raguzeida* Giovannija Marija Filelfa (1470), predgovor djelu *De natura angelica* Jurja Dragišića (1499), odlomci djela Marina Barletija o opsadi Skadra i o Skenderbegu (1504-1508), oštra kritika dubrovačkog plemstva Ludovika Crijevića Tuberona (1520), nastupni govor Nikole Petrovića, dubrovačkog učitelja (1538), heksameterska pjesma *Askrivij* Ludovika Paskalića (prije 1551), posvetno pismo Nascimbenea Nascimbenija dubrovačkom Senatu u komentaru Ciceronova djela *De inventione* (1564), opis Korčule Antuna Rozanovića u tekstu o obrani Korčule od Turaka (1571), prikaz dubrovačkog državnog ustroja Jeana Bodina (1576), elegija Didaka Pira o dubrovačkim vlasteoskim obiteljima (1582), epigrami u čast Šibenika iz izdanja gradskoga statuta (1608).

Čitava je zbirka slobodno dostupna na internetu, u okviru projekta *Croatiae auctores Latini*, na adresi <http://www.ffzg.hr/klafil/croala>.

3 Marulićev opis

Marulić uvod u dio svog *Tumača* o salonitanskim natpisima počinje dojmljivim sjećanjem: on i Dmine Papalić razgledali su ruševine Salone i razmišljali o slavnoj prošlosti toga grada. (Motiv ruševina kao povoda za meditaciju prisutan je kako u Ciceronovu susretu s Korintom, tako i u -- pokazala je, u vezi s Marulićem, Gorana Stepanić 2007 -- talijanskih humanista Petrarke i Poggija u susretu s Rimom.¹) Okosnica je salonitanske slave *virtus civium*, neustrašivost i vjernost građana. Potvrđuju to citirani antički autoriteti: Strabon, Plinije Stariji, sažeto prepričana epizoda Cezarova *Građanskog rata* o opsadi Salone. Antički podaci vode Marulića do ponosnog, mada melankoličnog komentara: *talīs fidei talisque in bello uirtutis tunc fuere Salonenses nostri!*

¹Gorana Stepanić, "Prvi iza Petrarke: recepcijski i percepcijski putovi Marulićeve zbirke In epigrammata priscorum commentarius", *Colloquia Maruliana* 16, Split: Književni krug, 2007, s. 239-253.

Dalje Marulić izdvaja najslavnijeg domaćeg sina, Dioklecijana, pripovijedajući o njegovu povlačenju u domovinu nakon abdikacije. Tako se otvara mjesto za prikaz Palače u blizini Salone: *ędificium eius Salonis proximum*. Pomak do Palače ujedno je i pomak u vremenu, preko razorenja Salone i naseljavanja Palače do Marulićeva doba: *ędificium... quod maiores nostri post urbis eursionem incolere coepere: nunc nostrum natale solum est, quod Spalatium appellant*. Opisan je izgled Palače u Marulićevoj sadašnjosti. Opis počinje izvana -- djelomično srušenim zidinama, kulama, vratima. Zatim se opisivač fokusira na središte palače, "Jupitrov hram" (zapravo Dioklecijanov mauzolej), ulazeći potom unutra u hram. Odande pak izlaganje kreće u suprotnom smjeru: prvo na vanjštinu hrama, onda na njegovu neposrednu okolicu. Tu okolicu čine Peristil -- gdje su, kao i u samom hramu, osobito važni veličanstveni stupovi, *columnae grandes e marmore Phrygio dolatae... ita ut nusquam Romę tot, tantas talesque columnas uno in loco compositas reperies* -- ostali hramovi i, dakako, podrumi.

Za Marulića svaka misao, svaka aktivnost ima smisao ukoliko vodi Bogu; stoga i ovaj brzi prolaz prostorom i vremenom završava moralističkim razmatranjem *rerum humanarum mutatio*, prolaznosti i nepostojanosti svega ljudskoga, dok je prava sreća *extra terram igitur, extra anni Solisque vias quęrenda*.

4 Marulić i Božićević

Struktura opisa otkriva prikazivačku vještinu, sustavnost i promišljenost: ekfrazna je logično i pregledno građena na dvostrukoj "vožnji": od Salone do unutrašnjosti Mauzoleja pa opet iz Mauzoleja van -- ali i od antičkih ostataka u Marulićevoj suvremenosti natrag u predrimsku i rimsku prošlost Salone, pa opet do istih ostataka i suvremenosti, i onda i dalje "van" u bezvremenost.

Prikazivačka vještina još je uočljivija u kontrastu s Božićevićevom skicom iz *Života Marka Marulića*. I Božićević locira Split u odnosu na ruševine Salone: *Dalmatarum urbium ciuitas antiquissima, a Salonarum ruderibus per tria millia passuum semmota*. No ono što je kod Marulića i antičkih pisaca Salona, naime *Dalmaticarum gentium... emporium celeberrimum*, kod Božićevića je, manje precizno, sam Split, tj. *palatium olim Dyocliciani imperatoris*. Dalje, uz superlativne attribute, Božićević gomila arhitektonske znamenitosti koje -- jasno je tek onima koji prostor poznaju -- pripadaju što Splitu, što Salonu: zidine, hramovi, stupovi, podrumi, ali i -- zbrda-zdola -- "nadsvođeni prolazi", mostovi, trijemovi, teatri i olovne cijevi.² Kulminacija je Božićevićeve crtice opis rimskoga akvedukta, a ondje je asocijativno ugurana i rasprava o odnosu imena rijeke Jadra i grada Zadra. Neke logične organizacije opisa i prostora naprosto

²Lučina ova *congeries* podsjeća na Piranesijeve arhitektonske crteže.

nema, Božičevićeva je slika više pjesnička i “impresionistička”.³

Marulićevoj je meditaciji nad razvalinama Salone bliži drugi, dosad nedovoljno proučen Božičevićev tekst: elegijska “Utješnica Splitu koji oplakuje odlazak velemožnoga gospodina Giacoma Rainerija, svoga pravednoga suca” (vidi Dodatak 7.2). Raineri je bio splitski knez do 1497, što znači da utješnica prethodi Marulićevoj *Tumaču uz natpise starih* (1503-1510). Prvi je dio Božičevićeve elegije obraćanje rastuženu personificiranom Splitu i odgovor grada. Ondje čitamo poetski, a istovremeno vjeran opis salonitanskih ruševina: “dvora” (*antiqui principis alta domus*), akvedukta, kazališta, amfiteatra. Slijedi, kao argument *a fortiori*, opširan katalog drugih razorenih gradova (Rim, Atena, Tebe, Troja, Kartaga) i podsjećanje na prolaznost: *Ommia sunt aeuo comminuenda graui*.

5 Hvalitelji Splita i starine

Kako je podsjetio Lučin, Dioklecijan i doseljenje salonitanskih plemića u Palaču elementi su splitskog identiteta “oduvijek”, odnosno u najmanju ruku od Tome Arhiđakona u *duecentu* (prije 1268) i redakcije splitskog statuta kako ju je proveo Perceval iz Ferma u *trecentu* (1312). Kontinuitet s antičkom prošlošću ističu praktički svi tekstovi zbirke *laudationes urbium Dalmaticarum*. Ondje se lijepo može pratiti koliko je bitno pošto-poto uspostaviti takav kontinuitet, čak i kad grad nije iznikao na jasnim antičkim temeljima. (Najbolji je primjer Dubrovnik, koji se trudi preuzeti identitet Epidaura / Cavtata; to potvrđuju već Toma Arhiđakon i Milecije, takvu odrednicu priznaje i Giovanni Conversini oko 1384, pišući *ego litoris Epidaurii rupes colo*, ali antičkih potvrda ne nalazi Francesco Filelfo 1460; Aldo Manuzio 1502. još naziva Dubrovnik samo *urbs Ragusium*, da bi ga već sljedeće godine zvao *in clyta ista urbs alumna virorum nobilium Epidaurus, cui nunc Rhacusae est nomen*).⁴

Marulić, međutim, posebnu pažnju poklanja *starinama*, ostacima materijalne kulture antičke Salone i Splita. Pitamo se zato koliko je to tipično, koliko je taj antikvarski aspekt prisutan kod drugih istočnojadranskih hvalitelja (u ovoj ćemo se verziji ograničiti na hvalitelje Splita, uz obećanje da ću o drugima izvijestiti opširnije). Evo kratkog pregleda.

Kao kod Marulića, antička je materijalna kultura u središtu pažnje Ciriaca iz Ancone. Putni dnevnik ovoga humanista koncem srpnja 1436 u Splitu bilježi zidine i “Jupitrov hram” “u središtu” grada: *in medio*

³Anonimnih osam stihova fragmenta iz *Splitske pjesmarice Trogirskoga kaptola* počinje pak ponosnim isticanjem Splita kao prvoga među *ueterum non diruta moenia regum*, potom se govori o Dioklecijanu te o tri hrama, velikim stupovima, i okolnim visokim kulama. Kretanje ide, dakle, od Peristila prema van, ali samo za onoga tko već poznaje Split; drugima će ovo zvučati kao nabranje.

⁴U zbirci *Laudationes urbium Dalmaticarum* antičke korijene svoga grada ne spominje Ivan Lipavić, slaveći 1465. konac kuge u Trogiru, kao ni Ivan Pridojević, hvaleći slavne sinove Trogira oko 1604; o antičkim korijenima Dubrovnika ne govori samo Nascimbene Nascimbene 1564.

conspicitur nobile Iouis Templum, quod nomine Beati Doimi Pontificis hodie ciuies incolunt. U Saloni Ciriaco zapaža srušene zidine, amfiteatar, “čudesne akvedukte” -- poput Božićevića -- te umjetničke kipove i “divovske stupove” (*immanes columnas*) kako leže posvuda među “kolosalnim razvalinama”:

nobilissima uidimus moenia, sed undique iam solo antiquitate collapsa. Vidimusque amphitheatrum in medio ciuitatis ingens, atque mirabiles aquaeductus egregiae architecturae conspicuos, statuasque arte decoras, et immanes columnas undique per agros dirutas, atque conuulsas immensis ruinis.

(Usp. spominjanja stupova u zbirci LUD. Inače, ovdje neću govoriti o tome kako pisci biraju latinske riječi, one specijalizirano antikvarne i arheološke (posebno uočljive kod Marulića), tako i one karakteristične za pohvale gradova; detaljniju ću analizu leksika donijeti u pisanoj verziji rada.)

Tridesetak godina nakon Ciriaca, 1464, Tršćanin Raffaele Zovenzoni učinio je Dioklecijanov mauzolej okosnicom epigrama upućenog mletačkom velikašu, humanistu i pokrovitelju umjetnosti Jacopu Antoniju Marcellu (1399-1465).⁵ Za Zovenzonija čuda svjetske arhitekture -- uključujući i Rim, kao kod Marulića -- *cedunt cuncta sacello // Quod tenet Aspalatum delitiisque fouet* (v. Dodatak 7.1).

Posve izvan tradicije kako je uspostavljaju Ciriaco, Zovenzoni i kasnije Marulić i Božićević stoji kratak zapis Jurja Šižgorića. U *Opisu Ilirije i grada Šibenika* (1487) Šižgorić prvenstveno citira *auctores* -- spomene Salone kod Lukana, Vergilija, Stacija i Marcijala (Strabonov *locus classicus*, od kojeg kreće Marulić, Šižgorić navodi, ali ne identificira: *civitas olim... celeberrima Dalmatarum et emporium*). Potom dodaje posve šturo: *Hodie quidem multa praeclarae antiquitatis vestigia ibi reperiuntur*. Govoreći o Splitu, “koloniji Salone”, Šižgorić Dioklecijana uopće ne spominje, a naziv grada izvodi od imena trave: *Aspalatrum deinde, coloniam Salonarum, dictum ab herba, ut autumo, sui nominis*.

Topografija Ilirika Paladija Fuska, nastala prije 1509, težište prikaza premješta s antičke slave i ruševina na pretvorbu palače u grad i na vrlinu Splićana. To znači da Fusko hvali -- ma koliko kratko -- onaj “moderni” Split koji zaobilaze i Ciriaco i Marulić i Božićević:

Spalatum oppidum nobilitate et virtute incolarum admodum celebre... quum Salona a Gothis eversa foret, nobilissimus quisque civitatis huc migravit... quum locus tot hominum capax non esset, producto muro, constructisque aedificiis tantundem pene spacii ab occasu adiectum est.

Paladije Fusko izrijeikom upozorava na Euzebijevu *Kroniku*, koju je u

⁵Poznat u povijesti književnosti po tugovanju za svojim djetetom, tugovanjem koje je izraz našlo u “najvećoj i najraznovrsnijoj zbirci renesansnih nadgrobnica”, od 1462. Marcello je kao mletački dužnosnik u Furlaniji i Istri.

latinskom prijevodu imao Marulić, i koja je obojici izvor za priču o Dioklecijanu i palači.

Napokon, dvadesetak godina kasnije, oko 1525, Vinko Pribojević uvodi bitnu inovaciju. On definira Split dvjema (ili trima) odrednicama: *natale Marci Maruli solum, a Dioclitiano in agro Salonitano exstructum* (valja primijetiti jasan odjek Marulićeve ponosite izjave *nunc nostrum natale solum est*⁶). Glavno je obilježje Splita za Pribojevića *amoenitas*, koju spominje i Marulić. Dvojica je pisaca potkrepljuju istim egzemplom: Dioklecijanovim odricanjem od povratka na vlast. No Pribojević želi pisati osobito znanstveno, te citira Sabellica i Eutropija i dokumentira citate.⁷ O antičkim se ostacima u Splitu kod Pribojevića ne govori, mada ruševine na Hvaru bivaju opisane slično kao splitske i solinske kod Marulića (vidi Dodatak 7.3).

6 Zaključak

U usporedbi s drugim pohvalama Splita, Marulićev opis odlikuje se pažljivom kompozicijom -- posebno dojmljivom *vis à vis* Božićevića iz *Vita Marci Maruli* -- i naglaskom na, ako smijem tako reći, *starinama i vrlinama*. Sukladno programu *Tumača uz natpise starih*, Marulić spominje samo antičke poganske pisce. Oni su, k tome, isključivo prozaici: Strabon, Plinije, Cezar -- ali ne niti Lukan, niti Euzebije.

Poseban su znak starine za Marulića *stupovi*; ponosno primjećuje da ih ni u Rimu nema "toliko, takvih i takovih na jednom mjestu". (Ovdje bih prokomentirao tek prizorom koji je Maruliću morao biti poznat.)

Druga važna sastavnica splitskog identiteta koju Marulić spominje jest *amoenitas*, egzemplarno potvrđena Dioklecijanovim odabirom -- ono što će za Zovenzonija i Božićevića biti *deliciae*, što će, uz mnogo ostalog, prihvatiti Vinko Pribojević, i što će nakon više stoljeća biti napokon prevedeno kao "ko to more platit".

Čitanje ostalih humanističkih latinskih tekstova o Splitu iz vizure Marulićeve pohvale upozorava nas na neke manje poznate tekstove -- Zovenzonijev epigram za Marcella i Božićevićevu elegiju za Rainerija. Zapažamo bliskost Marulićeva viđenja i onoga Ciriaca iz Ancone, kao i posebnosti Paladija Fuska i Jurja Šižgorića. Napokon, Pribojević -- koji je očito čitao *Tumač uz natpise starih*) -- Marulića, uzdižući ga do kanonskoga statusa, izjednačava s Dioklecijanom; Marulić je drugi, ako ne i prvi, splitski sin.

⁶Marulić, pak, koristi ovidijevski leksik: Ov. Pont. 1, 3, 35: *Nescio qua natale solum dulcedine cunctos // ducit et inmemores non sinit esse sui*. Usp. istu sintagmu u met. 7, 52; Stat. Theb. 8, 320 i silv. 3, 5, 82; Suet. Cal. 8, 5; Plin. epist. 4, 13, 9; Sen. Med. 334.

⁷Enkomij Šibenčanina Ilije Tolimerića (umro 1569) upućen *ad senatum populumque Spalatensem* očito je zamišljen kao popratnica uz govor gradskog kancelara Antonija Proculiana (govor je objavljen u Veneciji 1567), tako da sam Split prvenstveno hvali neizravno, kao predmet Prokulijanove pohvale.

7 Dodaci

7.1 Raphaelis Sovenzonii Istriadis carmen 1, 44 (c. 1464). Iacobo Antonio Marcello equiti clarissimo

Clara Semiramiis Babylon, Marcelle, superbit
Moenibus, et nulli se putat esse parem.
Hinc Rhodos illustri iactatur et illa colosso:
Da vocem, fiet vivus imago gigas.
Gaudent centenas Thebaei claudere portas,
Urbs nova quae magni dicitur orbis opus.
Impia Pyramidum moles Aegyptus adoret,
Quas negat iratum frangere posse Iovem.
Mausoli regis rari monumenta doloris
Extant, dis Cariae quae posuere manus.
Iuppiter in Libycis templum miratur arenis,
Hic ubi de sicco pulvere fecit aquas.
At tua Roma suo Capitolia celsa Tonanti
Construxit, superis invidiosa polis.
Mira quidem sunt haec, sed cedunt cuncta sacello
Quod tenet Aspalatum delitiisque fovet.
Hoc veteres statuuisse Iovi, Marcelle, putamus:
Credimus hoc coelo praeposuisse suo.

7.2 Frano Božićević, Spalaeti discessum magnifici uiri Iacobi Raynerii, iusti praetoris sui, lugentis consolatio (1497)

Fama Salonaei nunquam reticenda palati,
Regia littorei deliciosa soli,
Dalmaticas inter celeberrima gloria sedes,
Spalaetum, priscae nobile gentis opus:
Cur ita caelestes furibunda uoce fatigas,
Sauciat heu superos cur tua lingua deos?
(...)
Sera nimis longae latitant monumenta Salonae,
Alta ruinosas contegit herba domos.
Aequor in immensum curuus designat arator:
Hic erat antiqui principis alta domus,
Hac super inducto crepitabat lympha meatu,
Conueniens oculis hic puto scena fuit,
Amphitheatralis fuit hic pulcherrima circi
Forma, cauernosis eruta fornicibus.
Obliterata diu lacrimis te spargere regna
Si iuuat et turpi flere subacta situ,
Longior emineat maioris copia luctus,

Protinus adueniat causa dolenda tibi.
Moenia semiruto prodibunt Martia uultu
Et Capitolini limina quassa Iouis.
(...)
Sunt aliae centum deleti nominis urbes,
Quas erit insanus credito flere labor.
Oppida mille iacent uariis tumultata ruinis:
Omnia sunt aevo comminuenda graui.
Longa dies tanti prohibet reminiscier aestus;
Imminuunt quod non saecula longa malum?
Contrahe lora precor, lacrimarum pelle dolores,
Omnia sint habitu candidiora tuo.
Cernimus ut maestum paterno in funere natum,
Hic stetit Aspalatum, talia uerba gemens:
“Non mihi sollicito priscas deflere Salonas
Est animus tristis, non ego uana queror.
Regna uetusta fluant: grauius sub corde fouemus
Vulnus et est gemitus altera causa mei...”

7.3 Vinko Pribojević, Oratio de origine successibusque Slauorum (1525)

Duo oppida in principio insulae a continenti. ignoto nobis euentu desolatorum, stratis pluribus in locis assaroto seu musiuo 94 opere pictis in eis apparentibus. (...) Quo in loco urbem olim pulcherrimam fuisse non ambigimus, cum in dies et antiquos aquarum puteos urbis ruina obstruos et thesauros auri et argenti gemmarumque in ortis et uineis sub terra latentes hic reperiri uideamus, et nobilium ibidem sint antiquorum monumenta edificiorum. (...) ipsa ruina pristinam earum dignitatem prodente, apparentibus ibidem adhuc pluribus magnis edificiis et ex Pario lapide truncatis et semicorrosis heroum imaginibus necnon et lithostratis uarias bestiarum et syderum formas prae se ferentibus. Quae non nisi praestantis uestigia sunt ciuitatis. Visuntur et in medio huius agri solo aequata ampla aedificia exstantque ibi, inter frequentes quadratorum lapidum aceros, dulcium aquarum putei multaque alia magnum et nobile oppidum olim ibi fuisse indicantia.